

יצירה תורנית

תפילת נשים

אלישבע פרנק

ת"ז 322295924

אולפנת אמי"ת להב"ה

קדומים

תוכן העניינים:

מבוא - האירוע ורקע אישי לבחירת הנושא (עמודים 3-4)

ההיבטים ההלכתיים

המחלוקת במהות ההלכתית של התפילה וההשלכה ההלכתית לנשים
(עמודים 5-8)

מעלת תפילת נשים במניין (עמודים 8-9)

מסקנות (עמוד 9)

ההיבטים החברתיים

תוצאות סקר שנערך בנושא (עמוד 10)

חלק מראיונות עם שלושה אנשי חינוך (עמודים 10-11)

חלק ממאמר מתוך האתר כיפה (עמודים 11-12)

מסקנות (עמוד 12)

מסקנות כל העבודה ורעיונות לפתרון לעתיד (עמודים 13-14)

ביבליוגרפיה (עמוד 15)

מבוא

האירוע

במהלך שהותי בשני סמינריוני הדרכה, בהכנות למחנות ובמחנות נוכחתי לראות שבעוד שעזרת הגברים, ביום חול ובשבת הייתה גדושה למדי, הנוכחות בעזרת הנשים הייתה דלה באופן מביש וברור שהרבה מהן לא התפללו כלל. בתופעה זו של ניתוק בין הנשים לתפילה בכלל ולבית הכנסת בפרט הבחנתי בעוד אירועים רבים בחיי.

רקע אישי לבחירת הנושא

אני כמעט בת שבע עשרה, לומדת בכיתה יא, גרה ביישוב עלי זהב שבשומרון. מגיל קטן, הוריי מעודדים אותי להקפיד להתפלל. בשנים האחרונות, מאז הגיעי לכיתה ח' בערך, אחותי הקטנה כבר גדלה ואימא שלי החליטה לחזור ולהשתדל להתפלל באופן קבוע, בתחילה בשבתות בבית הכנסת ויותר מאוחר גם ביום חול במניין, מתוך הבנה שאם לא תתפלל בבית הכנסת יקשו עליה מאוד הסחות הדעת שבבית להתפלל, ומתוך הבנה את חשיבות ומעלת התפילה במניין. מתוך הדוגמא האישית שלה החלטתי גם אני להשתדל להקפיד על תפילה במניין, והיום, במשך כשנה אני משתדלת מאוד להתפלל שלוש תפילות ביום בבית הכנסת. אף שאני יודעת שאיני חייבת בתפילה במניין, אני משתדלת מאוד להקפיד ומצטערת מאוד כשאני מצליחה. התפילה במניין ומעלתה, השיתוף של הציבור, הכוח של הביחד, האווירה של בית הכנסת, כל אלו גרמו לתפילתי להיראות אחרת ולעלות בעז"ה לתפילה זכה ומכוונת יותר. חשוב לי לציין שאמי מקפידה שהתפילה במניין לא תפגע בהתנהלות הבית ובמקרה וישנה התנגשות בין הדברים היא כמובן בוחרת בהתנהלות הבית. היא גם מזכירה לי לא פעם שבמשך שנים, בהיותה מטופלת בילדים, היא לא התפללה כמעט בכלל ורק עכשיו כשהתאפשר לה לחזור ולשלב בין הדברים היא משתדלת מאוד לעשות זאת. היא תמיד אומרת שהאימהות קודמת לכול וחשוב מאוד להתפלל, וגם להתפלל במניין אם אפשר, כל עוד זה לא מתנגש עם הטיפול בילדים ובבית.

עלי זהב הוא ישוב קטן ומתפתח ובית הכנסת המרכזי משמש גם כמבנה רב תכליתי והרבה פעמים ישנה התנגשות בין החוגים המתקיימים בו לבין התפילה. בדרך כלל זה בא על חשבון עזרת הנשים. בין עזרת הנשים לגברים מפריד אקורדיון ובמקרה של התנגשות או שסוגרים את האקורדיון ומתפללים בעזרת הגברים בלבד או שמתפללים במטבחון הסמוך. כך או כך התפילה במניין הופכת מיד ללא נעימה כלל. כאמור, ואפרט על זה בהמשך אי"ה ברוב המקומות לא מקובל שנשים באות לתפילה ביום חול. ולכן גם היום, כשנתיים אחרי שהתחלנו להתפלל במניין, עדיין אין מודעות לצורך של עזרת נשים מכובדת. כשמתפללים בעזרת הגברים אנחנו צריכות לסדר לעצמנו "כלוב" של מחיצות בתוך העזרה וכשמתפללים במטבחון בדרך כלל אנחנו מתפללות במבואה. רוב האנשים לא נותנים לכך תשומת לב ורק מעטים מאוד משתדלים לא להתחיל את התפילה עד שתהיה אפשרות גם לנו להתפלל במקום מכובד ומכבד.

הרבה פעמים, במהלך השנתיים הללו, שמענו הערות עוקצניות רבות ובלתי נתפשות לפעמים. הערות כמו - "מה את עושה פה? תלכי, המקום שלך הוא ליד הכיור במטבח". רק לא מזמן בחנוכה אמר לנו אורח אחד: "נשים לא באות לתפילה. מה עם הסופגניות?" כשעשיתי טעות

ועניתי לו שהן כבר מוכנות הוא העז לענות: "מוכנות מאתמול? זה לא טעים, לא טרי". והוא ענה בשיא הרצינות. (ורק בהערת אגב, הסופגניות היו בתנור מוכנות להוצאה, חמות וטריות ברגע שנגיע..). הערות כמו אלה ואף גרועות מהן שמענו לא פעם. מלבד חוסר דרך ארץ שיש בדבר, ארצה להתייחס בעבודה ליחס של החברה לנשים הרוצות להתפלל במניין ולמה גורם יחס זה. לא רק אמי ואני נתקלות במקרים מסוג זה. בבתי כנסת רבים בארץ אין בכלל עזרת נשים בימות החול ולפעמים אפילו בשבת, והערות כאלה נשמעות הרבה לכל מי שמעיזה לחדור למרחב שביום חול מיועד לגברים בלבד והוא קרוי בפי כל בית כנסת.

בעקבות סיפור זה, מתוך הרגשה שאני יחידה בין כל חברותי המגיעה לבית הכנסת, כמובן ביום חול וגם בשבת, מתוך שהסתכלתי על סביבתי וגיליתי ניתוק עמוק וכואב בין חברותי, שכנותי, מורותי וכו' ובין התפילה אני יוצאת לחקור בעז"ה את הלכות התפילה לנשים - לפי ההלכה, בכמה תפילות חייבת אישה להתפלל בכל יום? ואת הגורמים החברתיים - ממה נובע הניתוק בין האישה לתפילה, מה הקשר בין האישה לבית הכנסת והאם מהות קשר זה הוא חלק מהגורמים לניתוק? האם אפשר ואם כן איך, לחבר את הנשים בחזרה לתפילה? על שאלות אלה ארצה לענות בעז"ה במהלך העבודה. בעז"ה נעשה ונצליח.

ההיבטים התורניים

המחלוקת במהות ההלכתית של התפילה וההשלכה ההלכתית לנשים

המקור הראשון שמדבר על חיוב נשים בתפילה מופיע במשנה:

משנה מסכת ברכות פרק ג משנה ג

נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע ומן התפילין וחייבין בתפילה ובמזוזה ובברכת המזון:

לפי המשנה ברור שיש מצוות שקשורות בתפילה שנשים (יחד עם העבדים והקטנים) פטורות מהן, שהן קריאת שמע ותפילין, ויש שהן חייבות בהן: תפילה, מזוזה וברכת המזון. הגמרא בתלמוד הבבלי, על המשנה הזו, מסבירה לגבי כל אחת מהמצוות הללו מדוע הנשים פטורות או חייבות בה. לגבי הדיון של הגמרא על תפילה נחלקו רבותינו הראשונים מהי הגרסה הנכונה של הגמרא שם:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כ' עמוד ב'

גרסה א'

...וחייבין בתפילה - מהו דתימא: הואיל וכתוב בה ערב ובקר וצהרים, כמצות עשה שהזמן גרמא

דמי- קמשמע לן

רמב"ם הלכות תפילה וברכת כהנים פרק א

הלכה א: מצות עשה להתפלל בכל יום, שנאמר "ועבדתם את ה' אלהיכם". מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפילה, שנאמר "ולעבדו בכל לבבכם". אמרו חכמים אי זו היא עבודה שבלב זו תפילה, ואין מניין התפילות מן התורה, ואין משנה התפילה הזאת מן התורה, ואין לתפילה זמן קבוע מן התורה.

הלכה ב: ולפיכך נשים ועבדים חייבין בתפילה לפי שהיא מצות עשה שלא הזמן גרמא. אלא חיוב מצוה זו כך הוא, שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום ומגיד שבחו של הקדוש ברוך הוא ואחר כך שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ובתחנה ואחר כך נותן שבח והודיה לה' על הטובה שהשפיע לו כל אחד לפי כחו.

הרמב"ם גורס את המשך הגמרא, ללא המילים 'דרחמי ניהו', כמו הר"ף רבו וכמוהו גרסו בהמשך גם הסמ"ג, המאירי ואחרים. הם סוברים שתפילה היא מצווה דאורייתא והיה מקום לומר שזו מצוות עשה שהזמן גרמא כי כתוב "ערב ובקר וצהרים" קמשמע לן שלא הזמן גרמא - כלומר זו לא מצוות עשה שהזמן גרמא וממילא נשים חייבות חיוב מהתורה.

שיטת הרמב"ם לגבי תפילה היא שבאופן כללי התורה קבעה להתפלל כל יום אך לא קבעה גדרים של זמן וכמות. לאחר מכן באו חכמים והגדירו את המצווה לשלוש פעמים ביום בזמנים קבועים וסדרו סדר קבוע של התפילה.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילה סימן קו סעיף ב

נשים ועבדים, שאע"פ שפטורים מק"ש חייבים בתפילה, מפני שהיא מ"ע שלא הזמן גרמא; וקטנים שהגיעו לחינוך, חייבים לחנכם.

השולחן ערוך פסק כדעת הרמב"ם שהסיבה שנשים חייבות בתפילה היא משום שזו מצוות עשה שלא הזמן גרמא ויש לשים לב שהוא לא פסק כך משום שהסיבה היא דרחמי ניהו. דבר זה יכול להוות סמך לפוסקים שמחייבים נשים בתפילה אחת ולא שלוש.

מגן אברהם סימן קו ט"ק ב

מצות עשה. כ"כ הרמב"ם דס"ל דתפילה מ"ע דאורייתא היא דכתיב ולעבדו בכל לבבכם וכו' אך מדאורייתא די בפעם אחד ביום ובכל נוסח שירצה ולכן נהגו רוב נשים שאין מתפללות בתמידות משום דאומרי' מיד בבוקר סמוך לנטילה איזה בקשה ומדאורייתא די בזה ואפשר שגם חכמים לא חייבו יותר והרמב"ן סובר תפילה דרבנן וכן דעת רוב הפוסקים ועיין בתוס' דברכות דף כ' ריש ע"ב ובסמ"ק כ' שמצו' להתפלל בעת צרה:

המגן אברהם מסתמך על הרמב"ם ומציע שאפשר לומר שחכמים לא חייבו את הנשים בכל התוספות שלהם דאורייתא ולפי זה נשים חייבות רק במצווה דאורייתא של אמירת תפילה כלשהי. (לא ברור שהרמב"ם אכן סבר כך). חשוב לציין שהמגן אברהם אמר זאת כדי ללמד זכות על הנשים בימיו שלא התפללו וכלל לא ברור שהוא בפירוש פסק כך להלכה והוא אכן מציין שזו לא דעת רוב הפוסקים.

גרסה ב

...וחייבין בתפילה דרחמי ניהו

רש"י מסכת ברכות דף כ עמוד ב

וחייבין בתפילה - דתפילה רחמי היא, ומדרבנן היא, ותקנוה אף לנשים ולחונן קטנים.

השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם שורש א

וגם בעיני יפלא מאמר הרב שהוא עצמו מנה במצות (מ' ה) להתפלל לו שנאמר ועבדתם את ה' אלהיכם בכל לבבכם ובכל נפשכם, וידוע כי בתלמוד אומרי' תדיר תפילה דרבנן ומפורש אמרו (ברכו' לג א) אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות קדושות והבדלות. והנה לדעתו צריך שנפרש ונאמר שנצטוו ישראל להתפלל אל הקדוש ברוך הוא ושיבקשו ממנו לבדו יתעלה משאלותם ויפילו לפניו תחנונים בעת צרכם, אבל שיתחייבו להתפלל בכל יום בקר וערב זה תקנת חכמים הוא וכנגד תמידים תקנום.

גם רש"י וגם הרמב"ן לא גורסים את המשך הגמרא כיוון שלפי דעתם תפילה היא מדרבנן ולכן לא שייך לדבר על מצוות עשה שהזמן גרמא כי זו לא מצווה דאורייתא. לפי דעתם התפילה היא מצוות עשה שהזמן גרמא היוצאת מן הכלל כמו חנוכה, פורים וארבע כוסות. הסיבה שהיא יצאה מן הכלל לדעתם היא "דרחמי ניהו" - התפילה היא בקשת רחמים וגם נשים צריכות לבקש רחמים. לכן לפי דעתם נשים חייבות כמו גברים בתפילה, כלומר, בשלוש תפילות ביום!

גם התוספות בברכות גרסו 'דרחמי ניהו', אך בגרסה קצת שונה:

תוספות מסכת ברכות דף כ עמוד ב

בתפילה פשיטא כיון דכתיב ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה כמצות עשה שהזמן גרמא הוי קמ"ל דרחמי ניהו - ורש"י לא גריס ליה שהרי תפילה דרבנן היא ומאי מ"ע שייכי ביה. ומ"מ יש ליישב דהא הלל דרבנן ונשים פטורות מהאי טעמא דמצות עשה שהזמן גרמא הוא כדאמרינן

בסוכה (דף לח.) מי שהיה עבד ואישה או קטן מקרין אותו עונה אחריהן מה שהם אומרים דאין השומע פטור מקריאתן כיון שהם פטורים.

התוספות אומרים שאף על פי שתפילה היא כמו מצות עשה שהזמן גרמא כיוון שתפילה היא בקשת רחמים גם נשים חייבות בה. כשהם מסבירים את רש"י הם מפרשים שלדעת רש"י תפילה איננה נחשבת מצוות עשה שהזמן גרמא משום שהיא דרבנן. הם מוכיחים, שלא כדעת רש"י שתפילה היא כן מצוות עשה שהזמן גרמא על ידי כך שמביאים דוגמא מההלל שהוא מצווה דרבנן ובכל זאת נשים פטורות.

משנה ברורה סימן קו

שהיא מ"ע וכו' - כ"ז לדעת הרמב"ם... ויכול להתפלל בכל נוסח שירצה ובכל עת שירצה ומשהתפלל פ"א ביום או בלילה יצא י"ח מן התורה וכתב המ"א שע"פ סברא זו נהגו רוב הנשים שאין מתפללין י"ח בתמידות שחר וערב לפי שאומרות מיד בבוקר סמוך לנטילה איזה בקשה ומן התורה יוצאות בזה ואפשר שאף חכמים לא חייבו יותר אבל דעת הרמב"ן שעיקר מצות תפילה היא מד"ס שהם אנשי כה"ג שתיקנו י"ח ברכות על הסדר להתפלל אותן שחרית ומנחה חובה וערבית רשות ואף על פי שהוא מ"ע מד"ס שהזמן גרמא והנשים פטורות מכל מ"ע שהזמן גרמא אפילו מד"ס כגון קידוש הלבנה אעפ"כ חייבו אותן בתפילת שחרית ומנחה כמו אנשים הואיל ותפילה היא בקשת רחמים. וכן עיקר **כי כן דעת רוב הפוסקים** וכן הכריע בספר שאגת אורי' ע"כ יש להזהיר לנשים שיתפללו י"ח ונכון ג"כ שיקבלו עליהן עול מלכות שמים דהיינו שיאמרו עכ"פ שמע ישראל כדאיתא בסימן ע' ויאמרו ג"כ ברכת אמת ויצב כדי לסמוך גאולה לתפילה כמו שכתב המ"א בסימן ע' וכ"ז לענין שחרית ומנחה.

המשנה ברורה הביא את דעתם של הרמב"ם והמג"א והסביר את דברי הרמב"ן. לבסוף הוא הכריע **שרוב הפוסקים סוברים כדעת הרמב"ן שנשים חייבות בשחרית ומנחה** ויש להזהיר להקפיד על כך.

פסקי תשובות אורח חיים סימן קו

והנה, כל ספרי האחרונים והפוסקים דנו בהרחבה בנושא זה, והמנהג למעשה עפ"י הוראתם של גדולי ישראל מקדמת דנא **שאישה בעת שאין עיתותיה בידיה** להתפנות להתפלל כסדר התפילה במתינות ובישוב הדעת, כי טרודה בעניני הבית וגידול ילדיה ובהמצאת טרף לביתה וכדומה, רשאית לסמוך על המגן אברהם ולהסתפק בתפילה קצרה פעם אחת ביום הכוללת בקשה שבח והודיה להקב"ה, (ובאמירת ברכות השחר יוצאת ידי חובתה בשבח ובקשה והודיה), ותשתדל לאמר זאת בבוקר עוד קודם אכילתה, ונכון שתאמר גם פסוק ראשון של קריאת שמע וברוך שם וכו', כדי לקבל על עצמה עול מלכות שמים.

ובעת אשר עתותיה בידיה (ואפילו הוא לעיתים רחוקות), ואין הדבר על חשבון צרכי בעלה או ילדיה ושאר עניני הבית המוטלים עליה, יש לה להתפלל שחרית ומנחה, ותפילת שחרית תתפלל כסדר... ואם גם זה קשה לה יכולה לומר רק ק"ש וברכותיה ושמר"ע, ואף די לה בפסוק ראשון של ק"ש ואמת ויצב וכו' ושמונה עשרה, ובשעת הדחק רשאית להסתפק בשמונה עשרה בלבד וברכות השחר בבוקר סמוך לקימתה. וחייבת בנטילת ידיים לפני כל תפילה כאנשים, וכן צריכה לכתחילה להקפיד על זמן תפילה, דהיינו עד סוף ארבע שעות זמניות מנץ החמה, אך הנוהגות להקל לכתחילה עד חצות היום יש להם על מי שיסמוכו, אבל לאחר חצות אין לומר ברוך שאמר

וישתבח וברכות ק"ש ושמ"ע דשחרית, ורק ברכות התורה וברכות השחר באפשרותה לומר כל היום.

ואם אין עיתותיה בידיה להתפלל שחרית, אבל באפשרותה להתפלל תפילת מנחה, תעשה כן, ובשחר תסתפק בברכות השחר.

מסקנתו של ר' שמחה רבינוביץ בעל הפסקי תשובות, היא שלפי דעת רוב הפוסקים נשים חייבות בשחרית ומנחה ולכן אישה שאין עתותיה בידיה רשאית לסמוך על דברי המג"א ולומר רק ברכות השחר שהן תפילה קצרה הכוללת בקשה שבח והודיה לה' אך אישה שעתותיה בידיה אפילו לעתים רחוקות צריכה להתפלל שחרית ומנחה כסדרן ורק אם גם זה קשה לה תאמר לפחות ק"ש וברכותיה, ושמונה עשרה, ובשעת הדחק רשאית להסתפק בשמונה עשרה בלבד וברכות השחר בבוקר. ומלכתחילה צריכה גם להקפיד על זמני התפילה, אך הנשים שנהגו להתפלל עד חצות היום יש להן על מי לסמוך אך לאחר חצות היום אפשר לומר רק ברכות התורה וברכות השחר.

הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחוה דעת, חלק ג סימן ז ובשו"ת יביע אומר, חלק ו, אורח חיים, סימנים יז-יח, נשאל על אודות חיוב נשים בתפילה. הוא דן במחלוקת, מביא את שתי הגרסאות שהבאתי לעיל ואת דעות הפוסקים השונים. בסופו של דבר הוא מכריע שנשים חייבות בתפילה אחת ביום, כיוון שהשולחן ערוך פסק כך - כדעת הר"ף והרמב"ם. לדעתו, וכאן הוא מוסיף על השולחן ערוך, הרמב"ם פסק שנשים חייבות בתפילה כלשהי וכל התוספות של חיוב נוסח וזמן מיועדות רק לאנשים. הוא מוסיף שכיוון שתפילה כוללת שלושה חלקים עיקריים: שבח, הודיה ובקשה, עדיף שנשים תתרגלנה להתפלל שחרית או לפחות תפילת עמידה כיוון שהיא בטוח כוללת את כל הדברים הללו. הוא מוסיף במסקנתו שאישה שמתפללת שלוש תפילות ביום כדי לצאת ידי חובת כל הפוסקים, תבוא עליה ברכה.

לסיכום, ישנה מחלוקת בין הפוסקים בכמה תפילות אישה חייבת. לדעת כל הפוסקים אישה חייבת בתפילה. רובם סוברים שאישה חייבת לפחות בשתי תפילות ביום, **שחרית ומנחה** (תפילת ערבית נקבעה כתפילת רשות גם לגברים, שקיבלו אותה עליהם כחובה, אך הפוסקים טוענים שנשים אף פעם לא קיבלו אותה כחובה כמו הגברים), וצריכה גם להתפלל אותן בזמן וכסדרן. מי שמטופלת בילדים יכולה לסמוך על דעת מיעוט הפוסקים ולהתפלל תפילה אחת, ועדיף שתהיה זו תפילת שחרית, ואם גם אותה אינה יכולה להספיק, תאמר רק ברכות השחר ועדיף גם תפילת עמידה.

מעלת תפילה במניין ותפילת נשים במניין

אמנם ברור לכל שנשים פטורות מתפילה במניין אך הגמרא והפוסקים האחרים משבחים את אלה שכן עושות זאת ומדברים במעלת התפילה במניין השייכת גם לנשים:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ח עמוד א

מאי דכתיב ואני תפילתי לך ה' עת רצון - אימתי עת רצון - בשעה שהצבור מתפלל. רבי יוסי ברבי חנינא אמר, מהכא: כה אמר ה' בעת רצון עניתיו. רבי אחא ברבי חנינא אמר, מהכא: הן אל כביר ולא ימאס, וכתוב: פדה בשלום נפשי מקרב - לי כי ברבים היו עמדי. תניא נמי הכי, רבי נתן

אומר: מנין שאין הקדוש ברוך הוא מואס בתפלתן של רבים, שנאמר: הן אל כביר ולא ימאס, וכתוב: פדה בשלום נפשי מקרב - לי וגו'. אמר הקדוש ברוך הוא כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הצבור - מעלה אני עליו כאילו פדאני, לי ולבני, מבין אומות העולם. אמר ריש לקיש: כל מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו נכנס שם להתפלל - נקרא שכן רע, שנאמר: כה אמר ה' על כל שכני הרעים הנגעים בנחלה אשר הנחלתי את עמי את ישראל; ולא עוד אלא שגורם גלות לו ולבניו.

הרב דוד מישלוב בתוך: אישה, חוה, אדם: נשיות יהודית בין התפתחות למסורת - עמוד 123

אין נשים חייבות בתפילה בציבור, אך כאשר הן משתתפות בה שכן גדול מאד, והן אומרות את כל "הדברים שבקדושה" יחד עם הציבור.

הרב אליעזר מלמד, פניני הלכה, - תפלת נשים, פרק כ - סעיף - ב

...אמנם ברור שאישה שתתפלל במניין ובבית הכנסת יש לה בזה זכות, שתתפלל במקום מקודש שהשכינה שורה בו. ואף תזכה לענות אמן על קדיש וחזרת הש"ץ, ותאמר קדושה ומודים, ותשמע ברכת כהנים.

וכן מצינו במדרש (ילקוט שמעוני עקב תתע"א) - מעשה באישה אחת שהזקינה מאוד, עד שקצה בחייה. באה לפני רבי יוסי בן חלפתא ואמרה לו: רבי, זקנתי יותר מדאי, ומעכשיו חיים של ניוול הם, שאיני טועמת לא מאכל ולא משתה, ואני מבקשת להיפטר מן העולם. אמר לה: באיזו מצווה את רגילה להקפיד בכל יום? אמרה לו: רגילה אני, שאפילו יש לי דבר חביב, אני מניחה אותו ומשכמת לבית הכנסת בכל יום. אמר לה: מנעי עצמך מבית הכנסת שלושה ימים זה אחר זה. הלכה ועשתה כך, וביום השלישי חלתה ומתה. למדנו מכאן שהשקידה לבוא לבית כנסת בכל יום גורמת לאריכות ימים, וגם נשים שייכות למעלה זו.

וכן סיפרו חז"ל על אישה אחת שהיה בית כנסת בשכונתה, אך היא הייתה הולכת בכל יום לבית הכנסת המרוחק של רבי יוחנן. שאל אותה רבי יוחנן: "בתי, והלא יש בית כנסת בשכונתך, ומדוע את באה עד כאן". אמרה לו: "רבי, והלא שכר פסיעות יש לי" (סוטה כב, א). ומכאן למדנו הלכה, שכאשר ישנה מעלה בבית הכנסת המרוחק, ההולך אליו יש לו שכר פסיעות (מ"א ז, כב; פ"ה תפילה ג, [1]3).

ואע"פ כן, ברור שהמצווה לאישה להתפלל במניין שנייה במעלתה לטיפול במשפחה, וכל אימת שיש התנגשות בין התפילה בבית הכנסת לטיפול בילדים ובמשפחה, המשפחה קודמת. אבל נערות ורווקות, וכן נשים שילדיהן גדלו ואין להן נכדים בביתן, טוב שישתדלו לבוא לבית הכנסת בשבתות וימים טובים.

לסיכום, אמנם אישה אינה חייבת בתפילה במניין אך ברור שיש בתפילה במניין מעלה גדולה מאוד שגם נשים נוטלות שכרה ולכן ראוי למי שאינה מטופלת בילדים, רווקה, או אישה שילדיה כבר גדולים להקפיד להתפלל במניין לפחות בשבתות ובימים טובים, ואם יכולה גם בימי חול שכרה גדול מאד.

ההיבטים החברתיים

תוצאות סקר שנערך בקרב נשים בחברות שונות בארץ בנושא תפילה ובית כנסת
כחלק מתהליך הכנת העבודה כתבתי סקר על תפילה, בית כנסת ותפילה במניין ופרסמתי בחוגים שונים בקרב הנשים בארץ. הסקר ניסה להראות את המצב בארץ של נשים בגילאים שונים ובחברות שונות בקשר שלהן לתפילה ולבית הכנסת.
על הסקר ענו כמאה נשים בגילאים שונים המגדירות את עצמן דתיות לאומיות, דתיות לאומיות תורניות וחרדיות. חמישים וחמש מהן אינן מטופלות בילדים (רווקות), נשואות עם ילדים גדולים או נשואות ללא ילדים) והשאר נשואות או גרושות עם ילדים קטנים.

תשע מהנשים שענו מתפללות שתי תפילות ביום, שלושים וארבע מהן מתפללות תפילה אחת ביום והשאר פחות מכך. שישים וארבע מרוצות מהתדירות בה הן מתפללות וחושבות שהיא הנכונה להן בתור אישה לכל החיים. שלוש ענו שהן מתפללות בבית הכנסת לפחות פעם ביום, חמישים ושמונה מתפללות בבית הכנסת רק בשבתות. שאר הנשים מגיעות לבית הכנסת בימים טובים, ביום הכיפורים או אף פעם. כשבעים מהנשים שענו על הסקר רוצות במידה כזו או אחרת להתפלל יותר בבית הכנסת ורובן לא חוששות לעשות זאת בגלל תגובת הסביבה. כחצי מהנשים מרגישות שבית הכנסת באזור מגוריהן נח זמין תמיד לכניסה של נשים והן אף פעם לא הגיעו ומצאו את עזרת הנשים נעולה. עשרים ושתיים הגיעו פעם ביום חול לבית הכנסת ומישהו גרם להן להרגיש אי נוחות מכך.

מתוך תוצאות הסקר ניתן לראות שמעטות מאוד מהנשים מקפידות להתפלל שתי תפילות ביום כפי דעת רוב הפוסקים שראינו בהיבטים ההלכתיים. נוסף על כך ניתן לראות שרוב הנשים היו רוצות להתפלל יותר בבית הכנסת אך רק כחצי מהן עושות זאת בפועל, ודאי ביום חול אך גם בשבתות. לא לכולן יש גישה נוחה לבית הכנסת. חלקן אף הגיעו לבית הכנסת ומישהו גרם להן להרגיש אי נוחות מכך.

בנוסף ראיינתי שלוש נשים שעוסקות בחינוך על היחס שלהן לתפילה. שלושתן אינן מטופלות בילדים קטנים. אביא חלק מהשאלות והתשובות.

כמה תפילות את משתדלת להתפלל בכל יום?

מרואינת א: ביום חול תפילה אחת, בשבת את כולן (מקבלת שבת ועד ערבית במוצ"ש)

מרואינת ב: אני מתפללת תפילה אחת ביום.

מרואינת ג: אחת רשמית והמון פרטיות.

מהי התפילה בשבילך בתור אדם בכלל ובתור אישה בפרט?

מרואינת א: הזדמנות לדבר עם הקב"ה, להגיד לו תודה, לבקש בקשות... זמן לחשבון נפש לפעמים.

מרואינת ב: התפילה היא דרך לעצור רגע, להודות על מה שאין ולבקש על מה שצריך. בעיני אין לה משמעות מיוחדת כאישה דווקא.

מרואינת ג: אין הבדל... קשר עם ה', המלך, האב.

לפי הידע האישי שלך, לפי ההלכה, כמה תפילות אישה צריכה להתפלל ביום ?

מרואינת א: מינימום תפילה אחת.

מרואינת ב: הדעות חלוקות בנושא. למיטב ידיעתי המינימום הוא ברכות השחר ושמונה עשרה והמקסימום שחרית ומנחה.

מרואינת ג: מחלוקת אם אחת או שתיים, ויש דעה שאחת - פרטית.

מתוך התשובות ניתן לראות חיבור לתפילה אך חוסר מודעות לכך שעיקר הדין הוא להתפלל ביום חול שתי תפילות ביום. ניתן לראות זאת גם בפועל וגם בידע הכללי. חשוב לציין, וארחיב על כך אי"ה בהמשך שאנשי החינוך הם בעלי יכולת השפעה גדולה, אם לא הגדולה ביותר בנושא החיבור לתפילה.

לפני כשלוש שנים כתבה נחמה פורת, רמ"ת במדרשת לינדנבאום, מאמר באתר כיפה. המאמר עסק בשאלה "למה תפילת נשים היא תפילה סוג ב'?" אביא כמה קטעים ממאמרה:

הרבה מהנשים שאני מכירה אינן מתפללות כלל. חלקן אומרות את ברכות השחר ומסתפקות בכך. מעטות מתפללות שחרית במלואה; הקפדה על תפילת מנחה מעטה עוד יותר. מובן כי הקביעות הללו מבוססות אך על ההיכרות שלי עם המציאות: ההיכרות עם תלמידותיי לאורך השנים ועם חברות ממקומות שונים.

שנים של תפילות משותפות בכיתות הגן, בית - הספר היסודי והאולפנות, לא חוללו אצל הבנות תחושת מחויבות או זיקה משמעותית אל התפילה. כפי שסיפרה לי תלמידה שהיא בת יחידה מבין ארבעה ילדים: אחיה נדרשו לקום לתפילה, בעוד היא קמה מאוחר יותר ומצופה היה ממנה לעזור לאמה בעריכת השולחן. אלו סיפורים שאני שומעת הרבה.

בעיניי, זהו מצב כואב. מעבר לחיוב ההלכתי של הבנות בתפילה, תפילה היא אחת מנקודות העוגן של האדם המאמין. החינוך הדתי שואף לחנך את בנותיו לאמונה, אהבת תורה, קיום מצוות, מידות, מוסר. היכן החינוך לתפילה? איך ייתכן שדווקא נושא כל-כך חשוב ומשמעותי נדחק לפינה? אני חשה כי המצב בקהילה משקף את האמת העגומה: החינוך לתפילה, אם ישנו כזה, כשל.

רבות מהבנות כלל אינן מודעות למחויבות ההלכתית שלהן בתפילה. אם בגן הילדים, הייתה החלוקה לחזנים ולתורניות שירה, והחזן היה נבחר מבין הבנים ותורנית השירה מבין הבנות – מדוע שנתפלא אם חמש - עשרה שנה לאחר מכן הבנות מרגישות כי תפילתן היא שירה בציבור?

ואולי הכול מתחיל מבית הכנסת? אין לי ספק כי התפילה בציבור היא הגורם החזק המקרין על תפילתו של היחיד. כל כניסה שלנו לבית - הכנסת, מוקד התפילה בציבור, מבטאת בדיוק את זה: מקומן של הנשים הוא בשולי ההתרחשות, הן צופות ואינן מהוות שותפות פעילות. לא כאן המקום לדון בנושא הטעון של מקומן של נשים בבית - כנסת, אך רק אציין כי ודאי שמבנה בית - הכנסת, כפי שהוא מעוצב היום, משפיע על היחס של הציבור ככלל, והיחס של הנשים בפרט, אל תפילת נשים האיטית והציבורית. חרף הפער ההלכתי בין ציבור גברים וציבור נשים, האם המסר שהקהילה רוצה להעביר הוא שתפילת נשים היא פחותת ערך ומשמעות?

האישה, פטורה מתפילה בשל חובותיה הקודמים והחשובים. זהו המסר שאתו יוצאת הבת הדתית מבית-הספר. יש לי סוד קטן לגלות לאותם מחנכים: אותה בחורה פוטר את עצמה, ולא רק כאשר היא מטופלת בילדים.

האם המצב בר תיקון? האם יש דרך להשיב את התפילה אל האישה ואת האישה אל התפילה?

נחמה פורת זועקת על מצב הנשים בחברה הישראלית בקשר לתפילה. היא מזכירה מספר תופעות כמו פחד וחשש מתפילה ציבורית של נשים, וויתור על תפילה בכלל בכל שלב בחיים וחוסר חיבור מהותי לתפילה. היא מציעה מספר גורמים לתופעות כמו ההפרדה בתפקידים כבר מהגן, הצורה בה מתקיימת תפילה באולפנה, החינוך מגיל קטן לכך שאישה פטורה מתפילה כשהיא מטופלת בילדים, הפער בחינוך בין הבנים לבנות בנוגע לתפילה והצורה בה מעוצב בית הכנסת כיום המשאיר את הנשים מאחורי המחיצה ובשולי מוקד ההתרחשות. היא מסיימת בשאלה ענקית ללא תשובה. האם יש דרך חזרה? בעד"ה אנסה להציע פתרונות לשאלתה בחלק השלישי של העבודה.

אסכם, בהתייחס לכל המקורות שהבאתי ולמה שאני מכירה מניסיוני הדל בשבע עשרה שנות חיי בעולם הזה, המציאות בארץ כיום היא של ניתוק נשים מהתפילה. בחברה נפוצה טעות שנשים חייבות בתפילה אחת בלבד או רק בברכות השחר ומי שמתפללת מעבר לכך זה ל"מהדריין" למחמירות וכו'. מעטות המקפידות להתפלל גם שחרית וגם מנחה, בלי להתייחס לנשים המטופלות בילדים. בנוסף, נשים המטופלות בילדים מנותקות לחלוטין מהתפילה, לא תמיד הן עושות מאמצים גם כשאפשר להתפלל יותר מהמינימום של המינימום ואף כשהן כבר אינן מטופלות בילדים הן שוכחות לחזור להתפלל כסדר וכראוי. בעקבות זאת החינוך שמקבלות רוב הבנות מהבית, מהאולפנה ומתנועות הנוער לא מצפה מהן להיות מתפללות קבועות. לא פלא לראות תוצאה כמו זו: בכיתתי רק כחצי מהבנות מתפללות בשעת התפילה וחלקן אף מעיזות לדבר ולהפריע בשעה שחברותיהן מתפללות. איני יודעת בוודאות מה הרוב עושות בחופש אך מהידע שיש לי רוב הבנות גם אם הן כן מתפללות אינן טורחות לקום בשעה סבירה לעשות זאת כפי שצריך מעיקר הדין. למרות מעלתה הבלתי מעוררת של התפילה במניין, גם בבית הכנסת מודרות הנשים. ביום חול ברוב הארץ, אולי מלבד הרובע היהודי המיוחד בכך, נדיר מאוד לראות נשים. בהתאם לכך גם ברוב בתי הכנסת אין אפשרות לנשים להתפלל ביום חול. גם ברובע רק בחורבה ניתן לעשות זאת בנוחות. בשבתות וחגים פחות נדיר לראות נשים בבית הכנסת אך גם זה בדרך כלל בשעה מאוחרת והרבה פעמים פשוט כי בית הכנסת הוא מעין מתנ"ס ומקום לפגישת חברות. ברור שההדרה הברורה הזו של הנשים מבית הכנסת משפיעה על היחס שלהן לתפילה והקשר והמחויבות שלהן אליה.

מסקנותיי מכל העבודה ורעיונות לפתרון הבעיה

ראיתי שישינו פער ברור בין הלכות תפילת נשים, לפיהן לפי רוב הפוסקים נשים חייבות בשתי תפילות ביום ולפי חלק מהפוסקים חייבות לפחות בתפילה אחת ויש להקל רק לנשים המטופלות בילדים, לבין המצב החברתי בארץ בו רוב הנשים חושבות שמלכתחילה הן חייבות בתפילה אחת ובפועל הרבה מהן גם את זאת אינן עושות מסיבות שונות.

לדעתי הדבר נובע בראש ובראשונה מחינוך. אני זכיתי לגדול בבית תורני מאוד שעודד אותי תמיד להקפיד על תפילה ובשבתות ללכת לבית כנסת, אחותי הקטנה גדלה בשנתיים האחרונות ונהייתה יותר עצמאית ואימא שלי בעז"ה חזרה להתפלל לפחות שתי תפילות, לרוב במניין. הדוגמא האישית שהיא נותנת לי גרמה לי ללא ספק להצטרף אליה, אך לעומתי רוב הבנות בארץ לא זוכות לדבר כזה. לרוב, אמותיהן מטופלות בילדים וגם אם לא, הן אינן מחנכות אותן להקפיד על תפילה כהלכתה. גם באולפנות, לרוב מחנכים להתפלל רק שחרית, ובאולפנה שלי גם את התפילה שמתפללים לא מתפללים במלואה. לא אומרים תחנון, אשרי ובא לציון ואין כאלקינו. סביר שחברותיי לא ידעו לעולם שקיימים חלקים כאלה בתפילה... בשבתות אולפנה, מנחה בדרך כלל אינה חלק מלוח הזמנים חוץ משבתות בהן יש מניין מיוחד של האולפנה ואז מצורפת מנחה ללוח הזמנים של השבת, על יום חול אין בכלל על מה לדבר. ברור שלא מוקדש זמן לתפילת מנחה כמו שמוקדש לשחרית. בתנועות הנוער הדתיות כמו בני עקיבא אמנם מתפללים מנחה ולפעמים גם ערבית ולא פוטרים את הבנות, אך בשבת כאשר לא מתקיימת פעילות בסניף סביר שלא תמצאו בעזרת הנשים לא מדריכה ולא חניכה בבית הכנסת בזמן מנחה או ערבית. הניתוק הזה בין הנשים לתפילה נפוץ בכל הארץ.

הפתרון בראש ובראשונה הוא **חינוך!** יש להפיץ את הקריאה בקרב כל אנשי החינוך, ההורים, תנועות הנוער וכו'. לחנך כבר מגיל קטן בנות לתפילה. להבהיר להן שכל עוד הן אינן מטופלות בילדים וכן בע"ה לאחר שילדיהן יגדלו, הן חייבות בשתי תפילות ביום. אין שום סיבה נראית לעין לכך שנערה תישאר לישון בחופש עד שתיים עשרה בצעריים בזמן שאחיה קם מוקדם כדי להגיע לתפילה במניין.

פתרון נוסף הוא חיבור לבית כנסת. אמנם נשים אינן חייבות בתפילה במניין אך החיבור לבית הכנסת משפיע רבות על תפילת היחיד. בבית הכנסת קל יותר להתרכז, לתפילה במניין מעלה גדולה וחשובה שגם נשים נוטלות שכרה. ברור שהניתוק מבית הכנסת גם הוא גורם לניתוק של האישה מהתפילה ולהרגשה שתפילתה היא תפילה סוג ב' וחיבור חוזר אליו יכול לתרום לפתרון הבעיה.

שלושה רעיונות נוספים אני מכירה מהישוב בו אני גרה, פתרון המשלב חינוך מגיל קטן וחיבור לבית הכנסת. בישוב שלי, בחופש הגדול, כמו בהרבה ישובים בשומרון נפוץ פרויקט "מ.מ.מ." - מתמידי מנחה מעריב. במסגרת הפרויקט מגיעים בימי החופשה בנים ובנות בגילאי בית הספר היסודי לתפילת מנחה, שומעים שיעור קצר בין מנחה לערבית ולאחר מכן מתפללים ערבית. בסוף תפילת ערבית הם מקבלים צמיד שבסוף החופש מזכה אותם בפרס. מדהים לראות במשך כל החופש כשלושים עד חמישים בנות גודשות את עזרת הנשים במנחה וערבית. בזכות התפילה הכירו הבנות את סדר התפילה בציבור, למדו להתמצא בסידור ולמדו הלכות שונות בנושא התפילה. אין לי ספק כי ישנו סיכוי גבוה הרבה יותר שבנות אלה יקפידו להתפלל שחרית ומנחה גם כשהן תתבגרנה.

נוסף על כך ישנו פרויקט המיועד יותר לנוער של הקפדה להגעה לתפילת שחרית במניין בחופש, לאחריה שיעור קצר וארוחת בוקר. בשנים האחרונות היו גם כמה בנות שהקפידו להגיע. פרויקט נוסף שנערך בישוב הוא פרויקט "מתמידות שבתות בבוקר" שפורסם כחלק מכתבה בערוץ שבע על חיבור קטנים לבית הכנסת. אמי, העומדת בראש הפרויקט הזה מספרת עליו בכתבה: בנות בית ספר יסודי שמגיעות בשבת בבוקר לתפילה בציבור יקבלו כרטיסים שמזכים אותן בפרסים. לכל בת שתגיע לתפילה תוצמד בת בוגרת שתלווה אותה בתפילה ותעזור לה להתמצא בה. בזכות הליווי הבנות ירגישו "בעניינים" ובאופן טבעי הדבר יחבר אותן לתפילה בבית הכנסת. כדי לעודד את הבנות אפשר לקנות חומשים עם תפילות שבת מיוחדים לפרויקט או חומש אישי לכל בת. בסוף התפילה כל בת שהשתתפה בפרויקט מקבלת כרטיס, ובכל פעם כאשר מתחילים לקרוא חומש חדש בקריאת התורה ייערך "קידוש" למתמידות בו הן יכינו דברי תורה שיאמרו בקידוש ויחולקו להן פרסים. לעיתים אפילו עצם קיום ה'קידוש' יכול להספיק, והפרסים יחולקו מדי תקופה ארוכה יותר.

כחלק מהיכרותי האישית עם הפרויקט אוכל לספר שבתחילה יכולנו למצוא כעשרים בנות קטנות בשעה שמונה בבוקר בבית הכנסת. המיזם אמנם לא הצליח להתמיד בהיקף מרשים זה לאורך זמן כה רב, והיום מגיעות פחות ילדות, אך כחמש בנות בכיתות ג' וד' מקפידות לבוא כל שבת ושבת עם תחילת התפילה בשעה שמונה בבוקר לבית הכנסת ולהיות לאורך כל התפילה. ואף כשאינן נמצאות ביישוב הן שבות ומדווחות שהלכו עם אבא או סבא לבית הכנסת בשבת. אין ספק שפרויקט זה ישפיע על תפילתן לכל החיים.

שלוש הנשים שראיינתי ותשובותיהן הובאו בפרק על ההיבטים החברתיים ממליצות כיצד לחבר נשים לתפילה:

- עבודה על המידות. ככל שלומדים יותר על תפילה ומבינים כמה היא משמעותית, ככה התפילה פחות מכבידה ואפילו מחכים לה!
- דוגמא אישית מהבית וכן דוגמא אישית של המורות והמחנכות יכולה לעזור.
- לימוד מהות התפילה.

בעז"ה שנזכה לחבר ולהתחבר לתפילה, להפיץ תורה בישראל

ולראות במהרה בימינו בבניין מקדש ובבוא גואל.

ביבליוגרפיה

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כ' עמוד א'-ב'
תוספות מסכת ברכות דף כ עמוד ב
רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק א
מגן אברהם סימן קו סעיף קטן ב
שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן קו סעיף ב
רש"י מסכת ברכות דף כ עמוד ב
השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם שורש א
משנה ברורה סימן קו
פסקי תשובות אורח חיים סימן קו
תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ח עמוד א
הרב דוד מישלוב בתוך: אישה, חוה, אדם: נשיות יהודית בין התפתחות למסורת-
עמוד 123
הרב אליעזר מלמד, פניני הלכה תפלת נשים פרק כ סעיף ב
הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחוה דעת חלק ג סימן ז ושו"ת יביע אומר חלק ו - , אורח
חיים, סימנים יז-יח
אתר האינטרנט "כיפה"
אתר "חדשות ערוץ 7"

תודה

לאבי ואמי, סבי וסבתי על התמיכה והעזרה במהלך העבודה.
לכל הנשים היקרות שהסכימו להקדיש מזמנן כדי לענות על הסקר.
לחברתי ומורותיי שהקדישו לי מזמנן היקר וענו לשאלותיי בראיון.
לרבנית שולמית בן שיעה, רבנית האולפנה שלי על העידוד, התמיכה, הליווי
וההארות.
תודה לקב"ה שהכול משלו ובלעדיו לא יכולתי לעשות כלום.